

**Metodologia qualitativa per la elaboració de
indicadors de qualitat de vida no androcèntrics:
observació participant**

REPORT

Octubre 2011

Universitat Politècnica de Catalunya

Centre de Política de Sòl i Valoracions

REPORT

* Aquest document es par de la tesis doctoral en curso "Indicadors urbans no androcèntrics: qualitat de vida i quotidianitat"

Realització

Blanca Gutiérrez Valdivia. Sociòloga CPSV.

Índex

1. INTRODUCCIÓ	4
2. METODOLOGIA QUALITATIVA	5
a. Observació participant	5
b. Àmbits d'estudi	5
c. Descripció del treball de camp	11
d. Informe de conclusions de l'observació participant	13

1.- Introducció

Aquest document forma part del treball de tesi doctoral de l'autora, actualment en curs, sobre indicadors urbans no androcèntrics. La hipòtesi d'aquest treball és que la qualitat de vida de dones i homes a la ciutat és diferent.

En aquest informe es recull part del treball empíric realitzat, la part corresponent a l'aplicació de metodologia qualitativa i concretament l'observació participant desenvolupada en tres barris de la ciutat de Barcelona: el Raval, Ciudad Meridiana y Camp de l'apa.

En aquest document es presenten els resultats obtinguts després de realitzar observacions participants en aquests tres barris en els diferents espais que es detallen més endavant.

2.- Metodologia Qualitativa

En aquest apartat s'especifica les tècniques utilitzades per recollir informació de primera mà per a l'elaboració dels indicadors, així com la informació sobre el treball de camp realitzat i les conclusions obtingudes a partir de la observació participant.

Observació participant

“Gairebé tots els ulls miren, però són pocs els que observen, i menys encara els que veuen” Oscar Guasch

L'observació participant és una tècnica metodològica qualitativa composta per una sèrie de tècniques d'obtenció i anàlisi de dades. Aquesta tècnica permet aproximar-se a la realitat social intentant observar-la de manera directa, sencer i en la seva complexitat, sense artificis ni simplificacions i en el moment en què succeeix el fenomen que es vol estudiar. Possibilita una visió total de la realitat, tenint en compte el context i sense fragmentar el real. Consisteix a utilitzar els sentits per observar fets i realitats socials presents i a les gents en el context real on es desenvolupa normalment les seves activitats. La font principal i directa de les dades són les situacions naturals. Cap fenomen pot ser entès fora de les seves referències espai-temporals i del seu context. El/la investigador/a se converteix en el principal instrument de recollida de dades. Això aporta una sèrie d'avantatges: adaptabilitat per recollir informació de múltiples factors i a diferents nivells; visió holística, major amplitud de coneixements. L'observació participant ens permet conèixer els processos de construcció social que les pràctiques en l'espai urbà estan implícites, generant així un coneixement tàcit revelat per aquesta observació de el “fer” enfront de el “dir”. A més, en exigir mirada oberta i una reflexió constants, permet la modificació i reconstrucció contínua de l'objecte d'estudi.

La utilització d'aquesta tècnica en aquest treball ha permès recollir informació in situ sobre un fenomen del que no existeix informació estadística prèvia. Aquesta tècnica és la més vàlida i rendible per produir informació sobre les pràctiques dels agents socials: per analitzar com es relacionen les persones en l'espai públic; per veure com usen dones i homes els diferents espais, equipaments, les xarxes de mobilitat...; per conèixer si aquests usos estan condicionats per tasques addicionals, quins són els itineraris quotidians de dones i homes en el seu moment a dia, etc...

Àmbits d'estudi

L'observació participant s'ha desenvolupat en tres barris de la ciutat de Barcelona amb característiques demogràfiques, socioeconòmiques i urbanístiques diferents. Els barris

seleccionats han estat: El Raval, en el districte del Ciutat Vella; Ciutat Meridiana en el districte de Nou Barris; i el Clot, en el districte de Sant Martí.

II-Il·lustració 1 Àmbits d'estudi

Elaboració pròpia amb Google Earth

Taula 1 Dades dels àmbits

	Raval	Ciutat Meridiana	Camp de l'arpa
Població	48.153	11.324	38.852
Superfície (km2)	1,1	0,4	0,7
Densitat (Hab/km2)	43.810	31.840	52.344
Dones	22.073	5.457	20.549
Homes	26.080	5.867	18.303
Tasa de masculinidad	118,15	107,51	89,07
Població espanyola	52,2	62,5	83,7
Població estrangera	47,8	37,5	16,3
Principals nacionalitats			
	Pakistan	Equador	Perú
	9,29	8,95	1,75
	Filipines	Marroc	Equador
	8,19	3,63	1,49
	Marroc	Pakistan	Itàlia
	3,66	3,52	1,24
Població de més de 65 anys que viu sola (%)	32,9	20,4	26,3
Índex de sobreenvelliment	54,5	38,7	54,1

Elaboració pròpia a partir de dades del IDESCAT

A continuació es realitzarà una breu descripció de cadascun dels barris:

El Raval:

Aquest barri es localitza dins del Casc Antic de la ciutat de Barcelona. A causa de la complexitat i la densitat del barri, les observacions s'han realitzat en una part del barri, la qual cosa seria el Raval Sud, situada al voltant de la Rambla del Raval, eix vertebrador de la vida pública del barri.

Aquesta zona compta amb una superfície d'1,1 km² i una població de gairebé 48.153 habitants, això la converteix en un dels barris amb major densitat de població de Barcelona, amb una densitat de 43.810 habitants per km².

II-lustració 2 Area del Raval i Raval en el districte

Elaboració pròpia amb Google Earth

L'origen del Raval es remunta a l'època de la caiguda de l'Imperi Romano, però és al llarg de l'Edat Mitjana quan el nucli del Raval creix. No obstant això, a principis del segle XVIII, quan les indústries comencen a instal·lar-se al barri, és quan el Raval comença a configurar-se tal com és en l'actualitat.

A causa dels orígens humils de la seva població, i a la deterioració i abandó de la seva trama urbana, tradicionalment s'ha associat al barri amb una imatge de marginalitat. El barri ha estat escenari de fortes reivindicacions proletàries des del segle XVIII fins a principis del XX. En èpoques més recents el barri ha comptat amb un fort teixit social

Aquesta zona ha estat tradicionalment un barri de localització de població immigrant, però ha estat en l'última dècada, quan aquest fenomen s'ha intensificat en l'Estat Espanyol, quan el Raval s'ha convertit en una de les principals zona de Barcelona de recepció de població immigrant.

La zona d'estudi està conformada per un 47,8% de població estrangera, dels quals la població predominant és l'originària de Pakistan (9,29%), seguida de la procedent de Filipines (8,19%) i el Marroc (3,66%). També és destacable la presència al barri d'un important percentatge de població de la Unió Europea.

La localització d'aquesta població al barri ha contribuït a produir canvis demogràfics significatius. La taxa de masculinitat de l'àrea és de 118,15, nombre que s'incrementa fins a quan parlem de població extracomunitària. L'arribada d'aquesta població també ha contribuït a rejuvenir l'estructura de la piràmide de població.

La configuració física del Raval està constituïda per un teixit urbà de casc històric, format per una trama urbana molt densa que s'articula a través de múltiples callejuelas estretes. La zona té una important manca d'espais públics. Aquesta falta d'espais públics per a la trobada i la socialització provoca l'apropiació d'espais intersticials d'escassa qualitat per al desenvolupament d'aquestes activitats. La situació del Raval en d'àrea central de la ciutat, i el fet que al barri es localitzin múltiples equipaments i serveis d'escala ciutat, provoquen que el barri sigui una atraient constant de fluxos de persones, intensificant encara més l'ús de l'espai públic, que ja de per si mateix és deficitari. A més, malgrat comptar amb múltiples equipaments d'escala ciutat, la zona no està dotada de suficients equipaments per a la població que resideix al barri.

En els últims anys aquesta situació estructural del barri ha coexistit amb un procés social i urbà de gentrificació, encara que en el cas del Raval, aquest procés té unes característiques particulars. La gentrificació està caracteritzada per l'ocupació residencial dels centres urbans per part de les classes altes, que es traslladen a viure a aquestes zones i desplacen així als habitants de menors ingressos econòmics que les ocupen.

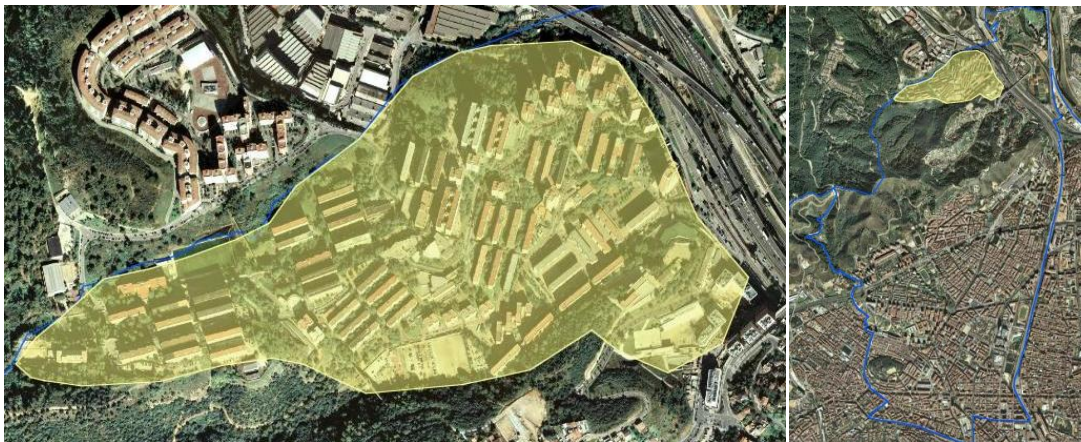
Una de les particularitats del Raval és que gairebé simultàniament s'han instal·lat al barri persones immigrants amb baixos recursos econòmics i persones amb una condició socioeconòmica mitjana o alta. Tots dos grups tenen situacions econòmiques molt diferents i participen al mercat de l'habitatge en una mateixa àrea, a pesar que no accedeixin als mateixos submercados (Sargata, 2001).

En les dues últimes dècades el Raval ha estat escenari de múltiples intervencions urbanístiques, no obstant això, en aquestes intervencions no sempre s'ha prioritzat el benestar i les necessitats de la població que resideix al barri

Ciutat Meridiana:

Està situat en el districte de Nou Barris, a la zona més perifèrica respecte a el centre de Barcelona i limitant amb el municipi de Montcada i Reixac. Aquesta zona té una superfície de 0,4 km² i una població de 11324 persones, per la qual cosa la densitat és de 31.840 persones per km². Aquesta àrea concentra un 37,5% de població estrangera, on predomina la població procedent d'Equador (8,95%), seguida de la població d'altres països com el Marroc (3,63 %), i Pakistan (3,52%).

II-lustració 3 Area de Ciutat Meridiana i Ciutat Meridiana en el districte

Elaboració pròpia amb Google Earth

El barri sorgeix en els anys 60, davant la forta demanda d'habitatge de població immigrant procedent d'altres llocs d'Espanya. Concebut com a polígon residencial aïllat i construït en una zona muntanyenca, el barri es caracteritzada per una topografia accidentada. A causa dels elevats pendents s'han generat històricament nombrosos problemes d'accessibilitat i comunicació entre diferents zones del barri i d'est cap a la resta del districte i la ciutat.

Els espais públics són escassos i a més tenen deficiències dotacionals. Al barri hi ha molts espais intersticials que s'utilitzen com a llocs informals de trobada i reunió. Els equipaments cobreixen gran part de les necessitats quotidianes (escoles, instituts, biblioteca, atenció primària, centre cívic) encara que es troben allunyats d'algunes zones del barri. L'entramat comercial està format per petits eixos comercials que proveeixen a l'àmbit de manera deficient. En els últims anys ha proliferat el comerç d'i per a immigrants que es barreja amb el comerç tradicional.

En els últims anys i gràcies a la concessió d'un Pla de Barris de la Llei de Barris en la convocatòria ha millorat substancialment la dotació d'equipaments del barri, que fins a

aquest moment no comptava amb equipaments bàsics com un centre de salut o una biblioteca

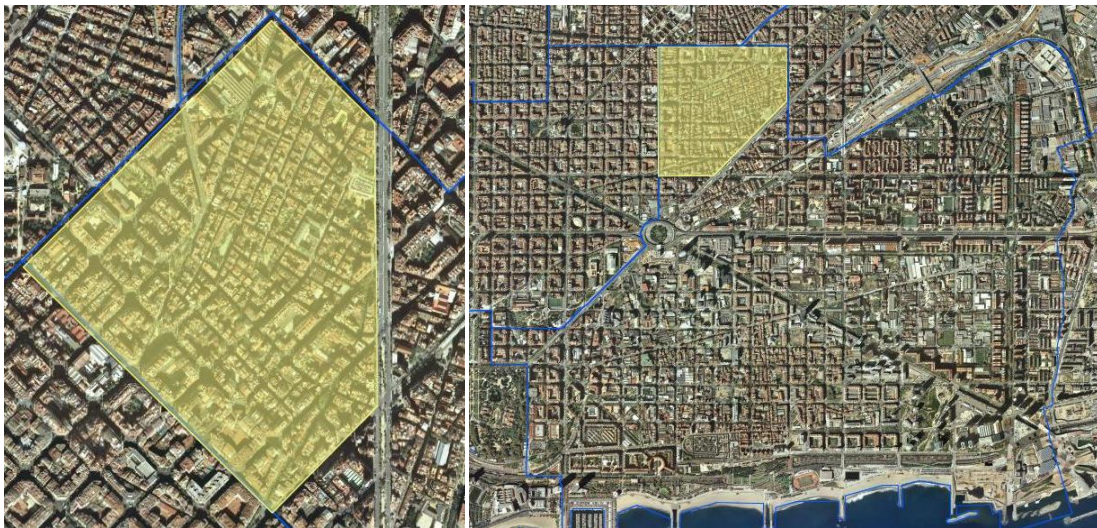
La majoria dels habitatges estan en edificis de blocs aïllats amb més de 7 plantes i amb ús exclusiu residencial. Els estàndards constructius són en general bastant baixos. Molta població immigrant tria aquest barri com a zona d'estabilització, per ser més assequibles, enfront d'altres barris més centrals que es trien com a punt d'arribada.

Camp de l' arpa:

Aquest barri es localitza en el districte de Sant Martí de Barcelona, encara que limita amb els districtes d'Eixample, Sant Andreu i Horta-Guinardó. Això fa que tant la trama urbana del barri, com la seva configuració física i la seva composició social siguin molt heterogènies.

Aquesta zona compta amb una superfície de 0,7 km² i una població de 38.852 habitants, sent un dels barris amb major densitat de població de Barcelona, amb una densitat de 52344habitants per km².

Il·lustració 4 Area de Camp de l'arpa i Camp de l'arpa en el districte

Elaboració pròpia amb Google Earth

Forma al costat del Clot parteix d'una unitat històrica. Antigament eren terres de cultiu als afores de la Barcelona medieval. El Clot (Camp de l'arpa del Clot i el Clot) és el casc urbà més antic de tot Sant Martí on, ja durant els segles XIV i XV, es van ser formant conjunts d'habitatges i tallers d'artesans. El Camp de l'Arpa, part de l'originari

barri de Muntanya de Sant Martí de Provençals, es va començar a urbanitzar a partir de l'any 1845 sense posteriorment acollir-se al pla Cerdà. És per això que avui dia encara es conserva un entramat de carrers amb una estructura ben diferent de la quadriculada típica de l'Eixample. Durant el segle XIX, van assentar fàbriques com a farineres, adoberies, indústries tèxtils i de productes químics, entre unes altres.

La història del barri s'ha vist marcada per les migracions de persones procedents d'altres parts de Catalunya i d'altres parts de l'Estat Espanyol, principalment Aragó. En l'actualitat, el barri compta amb un 16,3% de població estrangera, dels quals la població predominant és l'originària de Perú (1,75%), seguida de la procedent d'Equador (1,49%) i Itàlia (1,24%). El percentatge de població estrangera és menor que el del total de Barcelona que suposa el 18,1% de la població total.

La taxa de masculinitat de l'àrea és de 89,07. Això podria haver-se d'al fet que es tracta d'un barri amb bastant població major, amb una taxa de sobre envelliment de 54,1, i amb un gran nombre de dones majors.

La configuració física de Camp de l'arpa està constituïda per una trama urbana en la qual coexisteixen el teixit d'eixample, nucli històric i urbanització marginal. La trama urbana és bastant densa i s'articula a través de carrers irregulars amb diversitat d'amples d'acer, la qual cosa dificulta el seu trànsit per part dels vianants. La zona té una important manca d'espais públics, encara que en els últims anys a l'Ajuntament està duent a terme diferents actuacions per a la recuperació d'espais públics. També és remarcable la falta d'equipaments per al barri.

El barri compta amb un important moviment veïnal, les reivindicacions del qual han servit perquè durant les últimes dècades, part de les antigues indústries hagin pogut recuperar-se per al barri i reconvertir-se en equipaments.

Descripció del treball de camp

Abans de realitzar l'observació s'ha realitzat un treball previ de diagnòstic en el qual s'ha treballat amb les dades estadístiques disponibles de la zona d'estudi. En aquest diagnòstic s'han analitzat dades sobre les característiques soci-demogràfics de cada barri procedents del IDESCAT (és la informació que s'ha presentat en l'apartat anterior).

L'observació ha constatat d'una anàlisi seqüencial en diferents espais per a cadascun dels contextos seleccionats a diferents hores del dia (demà, migdia, tarda, nit) i en dies diferents (laborable, dissabte, festiu).

Per recollir millor la informació i facilitar la posterior anàlisi s'ha treballat amb dues dimensions: dimensió física i dimensió social. Com s'ha assenyalat la intenció d'aquesta segmentació de la informació és facilitar la seva sistematització i en cap cas

segregar la realitat ni establir causalitats simplificadores. A continuació es detalla el que s'ha analitzat en cadascuna de les dimensions:

-Dimensió física: accessibilitat per a persones amb diferents tipus de mobilitat, permeabilitat de l'espai, visibilitat, infraestructures, higiene, connectivitat amb altres espais, accés en transport públic, existència de mobiliari urbà que faciliti el desenvolupament de tot tipus d'activitats, estètica del lloc, manteniment...

-Dimensió social: qui usen l'espai (gènere, edat, origen) amb qui, quantes persones utilitzen simultàniament l'espai, quines activitats realitzen, durant quant temps

El treball de camp de les observacions s'ha fet durant els mesos de febrer, març i abril del 2011. Al mateix temps que s'han anat fent les observacions s'ha anat transcrivint la informació al diari de camp per a la seva posterior anàlisi.

Els espais observats en cadascun dels àmbits són: xarxes de mobilitat, equipaments, espais públics i eixos comercials. A continuació es detallen els espais per a cadascun dels contextos estudiats:

Taula 2 Espais d'estudi

	El Raval	Ciutat Meridiana	Camp de l'arpa
Espais públics	Rambla del Raval, Folch i Torres	Plaza Roja, Jardins dels Rasos de Peguera	Jardins de Can Miralletes, Plaça del Doctor Serrat
Equipaments	Biblioteca Sant Pau - Santa Creu, CEIP Milà i Fontanals, Centre Esportiu Municipal Can Ricart	CEIP Ferrer i Guàrdia, CAP Torre Baró-Ciutat Meridiana, Biblioteca Ciutat Meridiana	CEIP Miralletes, CAP Passeig de Maragall.
Xarxes de mobilitat	Parada bus. Av. Paral·lel, Rambla del Raval	Parada bus Av. Rasos de Peguera, Rodalies Ciutat Meridiana, Av. Rasos de Peguera	Parada bus Indústria, Metro Camp de l'arpa, Carrer Rogent
Comerç	Carrer Hospital	Mercat de Núria	Carrer Rogent

Informe de conclusions de l'observació participant

Aquesta tècnica m'ha permès fer-me una idea clara de la situació quant a l'ús de dones i homes dels diferents espais analitzats, facilitant i asseient una base empírica per al disseny del guió de l'entrevista en profunditat i de l'enquesta

A continuació es detallen les principals conclusions relacionades amb cadascun dels aspectes observats:

-ESPAIS PÚBLICS. Les dones fan un ús més relacionat amb les tasques reproductives (cura de persones), mentre que els homes fan un ús més relacionat amb l'oci, el temps lliure i la socialització. En l'ús de l'espai públic que fan les dones, la majoria de les vegades l'àmbit públic i el privat estan entremesclats. L'ús que fan les dones en l'espai públic és la majoria de les vegades d'activitats pels altres, i les activitats que desenvolupen els homes són per a si mateixos. A pesar que hi ha una persistència dels rols socials assignats als sexes, a poc a poc es veu que les conductes socials estan canviant, per exemple s'ha vist que cada vegada hi ha més pares que van a buscar als menors a l'Escola i també avis. És important destacar que hi ha altres variables (edat, situació laboral, persones a càrrec, tipus de mobilitat...) que incideixen en l'ús que fan les dones dels espais públics. Les dones fan un ús bastant intensiu de l'espai públic però també molt variat (diferents espais per dur a terme diferents activitats). Els homes utilitzen els espais més durant els caps de setmana.

-EQUIPAMENTS. En general l'ús segons el sexe està molt relacionat amb els rols de gènere i amb els equipaments que s'utilitzen en relació a tasques reproductives. Els usos són molt variats depenent del tipus d'equipament. En els CAP s'ha vist majoritàriament a persones que anaven soles o a dones que acompanyaven a menors o majors; l'ús de les escoles és més heterogeni i s'han vist molts pares i avis portant a nens i nenes al col·legi; l'ús de les biblioteques és sobretot individual, i majoritàriament de persones joves, encara que també s'han vist diverses mares (i algun pare) portant a menors a la biblioteca; en el cas del Poliesportiu, l'ús varia molt depenent de la franja horària. Al matí hi ha moltes persones majors, de les quals moltes són dones i durant el dia menors anant a activitats extraescolars portats per mares, principalment i en alguns casos pares o monitors. No obstant això, l'ús majoritari del poliesportiu és d'homes joves.

-XARXES DE MOBILITAT. Pel que s'ha observat el transport públic és més o menys utilitzat per homes i dones, encara que difereix l'horari, el tipus de desplaçament i si

està o no acompanyat. En el cas dels recorreguts per als vianants, aquests són utilitzats més per dones que estan realitzant compres. En el cas dels transeünts que utilitzen els recorreguts com a connectors per anar d'un costat a un altre, el repartiment entre sexes està equilibrat, encara que varia bastant segons l'hora del dia i el dia de la setmana.

-COMERÇ. Segons el que s'ha observat les dones utilitzen més els comerços de proximitat, sobretot el comerç bàsic (alimentació, farmàcia, fleca...). En el cas del comerç amb productes per a població immigrant hi ha un repartiment més equitatiu entre dones i homes, i en el cas d'aquests establiments la majoria de les persones que atén són homes.

El resultat principal de les observacions realitzades és l'ús realitzat per dones i homes en els diferents serveis urbans és diferent, i sembla que aquesta diferència està bastant relacionada amb el repartiment de les tasques reproductives segons el gènere, encara que també és important destacar que hi ha altres variables rellevants: edat, origen, situació laboral, tipus de mobilitat, persones a càrrec...